

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

HACI BEKTAŞ VELÎ

Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Yaz
Summer 2004/30

MACARLARIN ESKİ TARİHİNE VE ESKİ TÜRK – MACAR İLİŞKİLERİNE DAİR¹

Éva CSÁKI²

ÖZET

Macarların eski tarihinde Türk halkların rolü önemlidir. Macarlar, bağımsız olarak sürdürdükleri hayatlarının başlangıcından beri, çeşitli Türk kavimlerinin komşusu, ortağı, alıcısı ya da satıcısı olmuş, Türklerin etkisi altında kalmış ve bu iç-içe ilişki yüzyıllar boyunca sürmüştür. Macarların kültüründe Türklerle etkileşimin kanıtları vardır. Macar halk müziğinden etnoğrafyanın çeşitli sahalarına ve özellikle Macar diline kadar uzanan bir alana yayılmış ve kanıtlanmış olan bu etkileşim, yüzyılı aşkın bir süredir araştırılmaktadır. Türkoloji de bu yüzden bizde Macar ulusal bilimleri arasında yer almaktadır.

ABSTRACT

The role of the Turkish peoples in the ancient history of Hungarians is important. From the beginning of their independent life, Hungarians has been neighbours, partners, buyers or sellers to many Turkish clans, has been influenced by the Turks, and this concentric relationship has continued for years. There are proofs about the mutual influence with Turks in Hungarian culture. This influence which has been dispersed in a wide area including Hungarian music, different areas of the ethnography, and especially the Hungarian language, and which has been proved has been researched for over a hundred years. That is why Turkology is among Hungarian national sciences in our country.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Macarlar, Türk-Macar tarihî ilişkileri, Türkoloji

Key Words: Turks, Hungarians, Turkish-Hungarian historical relations, Turkology

1. Eski Türk – Macar İlişkileri

Eski tarihte göç eden halklar, ıssız yerlere yerleşmemişlerdir. Genelde başka insanların da yaşadığı yerleri tercih etmişlerdir. Tercih ettikleri sahalarda bir azınlık oluşturan yerliler, kültürel bakımdan kendileri kadar etkin değilse, yeni gelenlerle giderek asimile olup kaybolmuşlardır. Böylece, Latince bir ifade ile bir *substratum* (alt tabaka) oluşturmuşlar ve ancak bazı kültürel özelliklerini yüzyıllar sonra da korumuşlardır.

Bütün Ural halklarının ismini iki şekilde tanırız: Kendi deyişleriyle ve diğer halklar tarafından verilmiş adlarıyla. Macarlara diğer halkların verdiği isim ise Türkçe kökenlidir, Avrupa’da neredeyse her dilde Türkçe *on + ogur* şekliyle karşılaşıyoruz ve bu Doğu Slavlar tarafından kelime başına eklenmiş bir *h*-ile yapılmıştır: Hongroise, Hungarian vb.³

Macarlar'ın kendi dillerinde kendilerine verdikleri isme ilk kez; Fin-Ugor dil akrabalarından ayrıldıktan sonra M.Ö. 5. asırda, Macarların ortaya ilk çıkışlarından yüzyıllar sonra, Müslümanlar tarafından yazılmış⁴ Arapça ve Farsça yazılı kaynaklarda, rastlıyoruz. Onları ilk önce Ural dağlarının güney-batısında görürüz. Bozkırın bu bölgesinden gelip geçen Arap ve Farisî seyyahlar-satıcılar gördüklerini not etmişlerdir.⁵

Macarlar, bağımsız olarak sürdürdükleri hayatlarının başlangıcından beri, çeşitli Türk kavimlerinin komşusu, ortağı, alıcısı ya da satıcısı olmuş, Türklerin etkisi altında kalmış ve bu iç-içe ilişki yüzyıllar boyunca sürmüştür. Az önce belirttiğimiz bölgelerde Macarlardan önce oturan Bulgar Türkleri, batıya doğru ilerledikleri için daha sonraki yüzyıllarda Macarlar hep Bulgar Türklerini izlemişlerdir.

M.S. 5. asırda Macarlar, Kafkasların kuzeyindeki Kuban nehrine kadar ilerlemiştir. M.S. 800'e kadar Don ve Kuban nehirlerinin arasındaki bölgelerde bulunmuşlardır. Bu bölgede o sıralar barıştan sorumlu olan Hazar İmparatoru'nun yönetimi altına giren Macarlar, sınır bölgelerinde göçebe bir hayat sürmüş ve sınırları korumakla görevlendirilmişlerdir. Burada Türklerden tarım, meyvecilik ve hayvancılık tekniklerini öğrendiler. M.S. 635-670 yılları arasında yapılan Bulgar-Hazar savaşlarında; Macarlar, Hazarların yanında savaşmışlardır. 7. yüzyıla ait tek ve önemli, yazarı bilinmeyen bir Ravennalı coğrafyacının kitabında da belirtildiği üzere, Onogurların ana yurdu Kuban ve Maiotis nehirleri arasında idi.⁶

Etelköz'de, Bulgar Türklerinin son kağanı olan *Kuwrat*, eceli yaklaşık 650'de beş oğlunu yanına çağırarak ve onlara birbirlerinden ayrılmamayı tavsiye etmiştir. Ama o ölür ölmez, çocukları sözünü dinlememiş, hemen ayrılmışlardır. Bulgar Türklerinden bir grup bugünkü İtalya'ya kadar ilerlemiş ve Venedik taraflarına yerleşmiştir. Diğerleri ise Karpatlar Havzası'na ve özellikle de Balkanlar'a yerleşmişlerdir. Bulgar Türklerinin daha kalabalık bir grubu ise Hazarların yanında kalmış, 737'deki Arap akınından sonra Macarların bir grubuyla birlikte kuzey-doğuya, Volga'nın dirseğine göç etmişlerdi. Bulgar Türklerinin Macarlarla ilişkileri üzerine birçok kaynak vardır; on üçüncü yüzyıldaki Moğol istilasından önce o taraflarda hizmet eden *Juliánusz* isimli bir Hristiyan keşiş bunların arasında hâlâ Macarca konuşanlarla karşılaşmıştır.⁷

M.S. 800'lü yıllarda Kavar adını taşıyan kabileler, Yahudi dininden kurtulmak için Hazar İmparatorluğu'ndan ayrılıp Macarlarla beraber batıya doğru, Bulgar Türklerinin en son ayrıldıkları ülkeleri *Etelköz*'e (nehirler arası) ilerlemişlerdi.

Bizanslı bir bilgin olan Arethas'ın M.S. 902'de yazdığı bir metinde Macarlar'dan söz ederken onlara Macar değil de, Türk demesi bir tesadüf değildir.⁸ Macar dilindeki, Karpatlar Havzası'na yerleşmeden önceki zamanlardan kalma beş yüze yakın Türk asıllı sözcük, buna tanıklık etmektedir. Bunların tümü bugünkü kelime hazinemizde de yer almaktadır. Bu nedenle yüzyıllarca süren bir Türk-Macar beraberliğini düşünmemiz ve kültürümüzün ortak konularında da araştırmalar yapmamız gerekir. En alt tabaka Türkçe alıntı sözcüklerimiz, yalnızca Macar dili değil, Türk dili tarihi için de çok değerli kaynak sağlamaktadır. Örneğin Göktürk alfabesiyle yazılmış birçok metinde yer alan ve eski Türkçeden ödünç aldığımız Eski Türkçe *saw* (a speech) (Clauson 1972: 782), Eski Türkçe *bitig* (inscription, book, letter, document) (Clauson 1972:303), gibi bu çağdan günümüze kadar getirdiğimiz sözcüklerin yerine Türkiye Türkçesinde çoktan Arapça ve Farsça kökenli sözcükler geçmiştir.

2. Türk Halk Biliminde Macarların Çabaları

Macarların kültüründe Türklerle etkileşimin kanıtları vardır. Macar halk müziğinden etnoğrafyanın çeşitli sahalarına ve özellikle Macar diline kadar uzanan bir alana yayılmış ve kanıtlanmış olan bu etkileşim, yüzyılı aşkın bir süredir araştırılmaktadır. Türkoloji de bu yüzden bizde Macar ulusal bilimleri arasında yer almaktadır.

1870'te Budapeşte Üniversitesinde kurulan Türkoloji kürsüsünü, bu kürsünün ilk profesörü Ármín Vámbéry'den başlayarak, József Thúry, Ignác Kúnos, Gyula Németh, Lajos Ligeti ve gibi dünyaca tanınmış Türkologlar yönetmiştir. Bunların tümünün ve bu arada benim de hocam olan kişilerin araştırmalarından söz etmemiş olmam, bir saygısızlık değil de zamanımızın kısıtlı olmasındandır.

İsmi 1866'da, St. Petersburg'ta çıkarttığı *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı eseriyle de tanıdığımız Alman Türkolog Wilhelm Radloff, Macar Vámbéry'ye örnek olmuştu. İkisi de Türklük biliminin gelişmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Radloff'un bu eşsiz eserinin sekizinci cildindeki neredeyse 600 sayfalık malzeme, Macar Türkolog Ignác Kúnos tarafından derlenmiştir. Bugün size, izinde en çok yürüdüğüm halk bilimci Kúnos'un araştırmalarından söz etmem gerekiyor.

Kúnos'un *Türk Halk Türküleri* adlı kitabı 1998'de Türkiye'de yayımlandı. Bu eserin son sözündeki şu bölüm Ignác Kúnos'un hizmetini açıkça ortaya koymaktadır: "Türk halk türkülerinin toplanması için 1926'dan itibaren İstanbul Konserva-

tuvarı, 1936'dan itibaren Ankara Konservatuvarı çok sayıda geziler düzenledi, binlerce kayıt yapıldı. 1932'de kurulan Halkevleri, dergi ve yayımlarıyla, 1949'da kurulan *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* türkü derlemelerine de yer vererek ve nihayet 1966'da kurulan Milli Folklor Araştırma Dairesi - daha sonraki ismiyle HAKEM- vasıtasıyla bu alanda epey mesafe kaydettik, kaydediyoruz. Daha önemlisi türkülerimizi *millî* değerlerimiz katına yükselttik, ...fakat bugün elimizde bilimsel gerekleri yerine getiren kapsamlı bir türkü külliyatı maalesef yok (Aynı durum maalesef diğer halk edebiyatı şubeleri için de geçerlidir). Yapılan çalışmalar ise daha çok popüler niteliklidir. Ignác Kúnos'un Türk halk türkülerini toplayıp, değerlendirirken gösterdiği özen, gerçekten göz yaşartıcı. Sanıyorum, onu hâlâ örnek alabiliriz." (Öztürk 1998: 174-5).

Macarlar arasında türkülerle Kúnos'tan önce de ilgilenenler olmuştu. János Krčsmárik'in yazdığı "Türk Halk Türkülerine Dair" adlı makale 1879'da yayımlanmış. Arap harfleriyle yazılmış 18 türkü Macarca çevirisiyle ve uzunca bir önsözle yayımlanmıştır ve bu makale, Türk halk edebiyatı konusunda çıkan ilk Macarca eserlerdendir. Kúnos'tan sonra da birçok Macar Türkolog konuya önem vermiş, derlemeler yapmıştır.

Macarlar'ın bir geleneğine göre; bir çiftçi tarlasına giderken yolda bir ceviz bulursa onu yemez, başkalarına da vermez; geleceğe katkıda bulunmak üzere toprağa gömer.

Bizim katkımız da Sayın Janos Sipos'un yönetiminde on yedi yılda çeşitli Türk halkları (Türk, Kazak, Kırgız, Azeri, Tatar, Karçay-Balkar ve diğer) arasında gerçekleştirdiğimiz saha çalışmalarımızın neticesi olarak oluşturduğumuz Türk Halk Müziği arşivimiz olsun. Ümit ediyoruz ki Türk – Macar eski tarihi ile ve gelecekte bilimle uğraşmak isteyenler için hem kaynak oluşturduk hem de izlenmesi kolay bir metot.

DİPNOTLAR

¹ Bu tebliğ, Gazi Üniversitesi'nde 27 Mayıs 2004'te gerçekleştirilen *Dr. János Sipos Bir Macar Bilim Adamı* adlı sempozyumda sunulmuştur.

² Türkolog, Macaristan.

³ Bereczki'nin de kabul ettiği gibi *Onogur* ismi, Orta Çağ Latince'sindeki *hungarus* yoluyla diğer Avrupa dillerine girmişti.

⁴ Cayhani'den sonra birçok tarihçi; Ibn Rusta, Gardizi, al-Bakri, al-Marwazi gibi Macarlardan bahsetmeye başlamıştır (Göckenjan-Zimonyi 2001).

- ⁵ Yazarı bilinmeyen *Hudud al-'Alam* adlı eserin el yazması 1258'den kalmış. Ural nehrinin çevresinde bir Peçenek yerleşimini yazarken, Rus ve Macarlar'dan onların batıdaki komşusu olarak söz etmişti. (Kristó Gy. ed. 1995:41).
- ⁶ Kaynağın az olduğu sebepten konu hala karanlıktadır (Ligeti 1986:348), (Golden 1992:102).
- ⁷ Daha detaylı bir bilgi almak için bk. (Róna-Tas 1996:248).
- ⁸ İspanya'da doğmuş Arap tarihçisi olan İbn Hayyan ve ahalisi al-Bakri da Macarlar'ı Türk isimle anmıştı. (Róna-Tas 1993:10).

KAYNAKLAR

- BERECZKI G. (1996): *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest.
- CLAUSON, G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- EREN H. (1998): *Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar*. (Türk Dili Kurumu Yayınları 705) Ankara.
- GOLDEN, P.B. (1992): *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. (Turcologica 9) Wiesbaden.
- GÖCKENJAN, H. – Zimonyi, I. (2001): *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hudud al-'Alam, al-Bakri und al-Marwazi)* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 54) Wiesbaden.
- KRISTÓ Gy. (ed.) (1995): *A honfoglalás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7) Szeged.
- KÚNOS I. (1906): *Ada-kálei török népdalok*. Budapest.
- LEWIS, B. et al. (ed.) (1960-): *The Encyclopaedia of Islam* (new edition). Leiden – London.
- LIGETI L. (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás eltt és az Árpád-korban*. Budapest.
- ÖZTÜRK, A.O.(1998): I. Kúnos: *Türk halk Türküleri*. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 369. Folklor Dizisi 7) Ankara.
- RÓNA-TAS A. (1993): *A honfoglalás kori magyarság*. (Értekezések emlékezések) Budapest.
- RÓNA-TAS A. (1999): *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Budapest.
- VÁSÁRY I. (1993): *A régi Belső-Ázsia története*. (Magyar történeti Könyvtár 7) Szeged.
- *FESZTY Á.: A magyarok bejövetele (részlet) A fejedelemszöny és kísérete.